

Caspar David Friedrich: *Ruiny v Krkonoších*, kol 1834.

Hory a ruiny

Karel Stibral

V průběhu 18. století došlo k radikálnímu zlomu v obdivu k typům přírodních scenérií. Zatímco ještě na začátku století byla obdivována krajina hospodářsky využívána člověkem – pastviny, pole atp. – v druhé půlce století nalezneme již výslovně obdiv k divokým scenériím, jako byly pralesy, rozbouřené moře či hory. Zejména velehory, platicí v 17. století všeobecně za objekty šeredna či vůbec nehodné zájmu se stávají cílem mnoha výletů i výprav. A to nikoliv pro nějaký sportovní výkon, ale pro jejich krásu či vznešenost, abychom použili pojem, který v té době používali spíše.

Pokusím se nyní o určité shrnutí této tematiky, která se nám objevuje jako zcela specificky novověká. Nechtěl bych se pouštět vzhledem k zaměření textu do zcela podrobné analýzy, na to jsou tu celé specializované publikace (Nicolsonová, Woźniakowski, viz poznámky 1 a 4), poněkud nesystematické zmínky nabízí i v češtině publikovaná *Krajina a paměť* Simona Schamy. V tomto textu bych rád shrnul tento určitý zlom s tím, že bych akcentoval především návaznost obdivu k horám na obdiv ke zříceninám. Zájem o tyto objekty pak „ruku v ruce“ dál rozkvétá i během následujícího romantismu a celého 19. století až vlastně dodnes. Vždyť jak vysoko si ceníme různých ruin hradů na skalních ostrozích, horách či alespoň kopcích! Hlavním tématem tohoto textu však bude zájem o hory, potažmo o skaliska, kopce a hornatou krajinu vůbec.

To, že zde došlo k náhlému přelomu není nějakým mým zvláštním objevem, upozorňuje na něj výrazně ve dvacátém století již zmiňovaná monografie Marjorie Hope Nicolsonové *Mountain Gloom, Mountain Glory* z r. 1959. A již v 19. století přijde např. nápadný rozdíl mezi tehdejším zájmem o hory a minulostí např. Wordsworthovi, který si všímá, že dříve se z Angličanů-cestovatelů nikdo nevyjadřoval ke vznešenosti Alp.¹ Obdobně si již John Ruskin ve svých *Modern Painters* (1856) všímá, jak nikde nebyly hory předmětem zájmu umění během antiky a středověku a najednou jsou jich plné galerie.² Zabývá se i podrobně nechutí

místních obyvatel k horám a jakési depresivity či temnoty (*gloom*), vznášející se nad životem švýcarských horalů.³

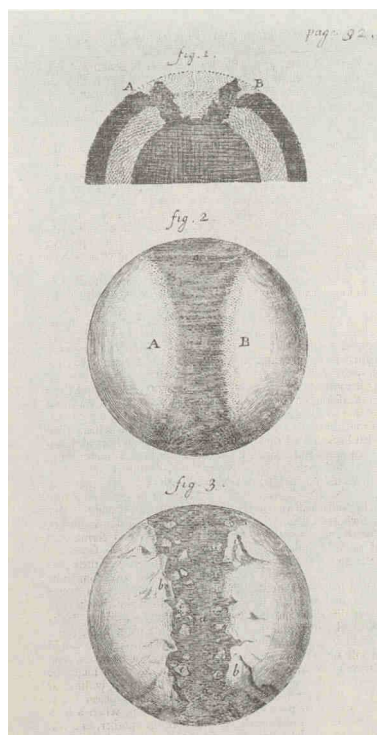
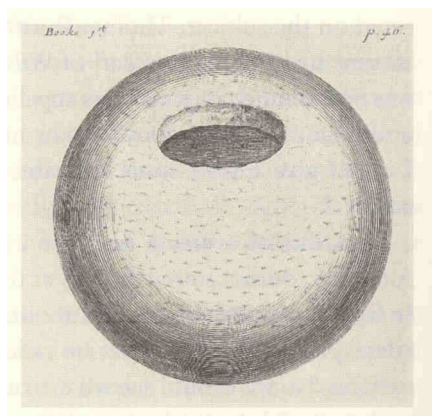
Asi nejnámějším malířem zřícenin byl Hubert Robert, ředitel galerie v Louvru, který si zde namaloval i zříceniny své vlastní instituce: *Pohled na zříceniny velké galerie v Louvru*, 1796.

Jak pozvolna a pomalu se rozvíjí **estetický** kult hor, je otázkou (ponechme stranou symbolický význam či zájem praktický, např. hornický atd.). Samozřejmě, nalezneme opatrný zájem a jednotlivé výstupy již dříve, jako byl např. ten básníka Petrarcey na Mt. Ventoux r. 1336, z kterého nám zanechal i obsáhlou zprávu. Nenalézáme však ve starších obdobích nějaké zvláštní estetické nadšení nad horskými velikány, snad až na naprosto výjimečné jednotlivce, jako byl např. přírodovědec Konrad Gesner v 16. století, ten psal o rozkoších výstupu na horu již třeba r. 1541.⁴

Již v průběhu renesance vzbuzovaly sice hory zájem v podobě namalovaných objektů na pozadí obrazů, ale nikoliv ve skutečnosti. Teprve v 18. století začínají být hory „samy o sobě“ opravdu objektem estetickým. A evidentní změnou je i to, že se už nejedná o pouhé „dívání se“ na hory, ale i pokusy proniknout do nich hlouběji, případně na ně vylézt. Možná by se dala i vyslovit hypotéza, že jejich estetický význam stoupal více méně úměrně s tím, jak pozvolna upadal význam kultovní.

Pokud se k velehorám, především k Alpám (či přímo do nich) nějaký mladý člen nobility na své *Tour* vydával, tak spíše z nutnosti je překročit na své cestě do Itálie. A byť setkání s Alpami byl pro většinu cestovatelů silný zážitek, dlouho vzbuzovaly především strach a hrůzu a nikoliv zalíbení. I později Alpy i velká pohoří budila velký zájem, ale dochované popisy příliš estetickými superlativy, v porovnání třeba s 19. stoletím, rozhodně nehýří. Volná příroda byla do 18. století stále považována za nebezpečnou a hroživou. Za krásnou a půvabnou byla naproti tomu všeobecně považována krajina rovná, plochá a obdělaná. Vysoké

hory byly považovány za obludné a nazývali je zrůdami, bradavicemi a vředy (těžká obhospodařovatelnost jistě toto vnímání podporovala). Tento postoj souvisel i s obecným přesvědčením, že Země byla před potopou rovná a teprve voda seslaná za trest tento krásný povrch poškodila.⁵ Bůh by přeci ve své dobrotivosti nepostavil lidem do cesty něco tak neúrodného, neschůdného a neužitečného. Takovou představu obsahovala i ve své době populární vědecká teorie teologa a geologa Thomase Burneta „Svatá teorie země“ (*Telluris Theoria sacra*), publikovaná v r. 1681. Ta vysvětlovala nepřítomnost zmínky o horách v *Genezi* právě jejich původní nepřítomností. Hory měly vzniknout až jako následek potopy, v níž popraskala doposud hladká skořápka Země, rozevřel se ve vzniklých proláklínách oceán a vyvrásnily se horstva (viz obr.). Země byla podle ní původně vytvořena podle geometrických pravidel zcela pravidelná. Teprve trosky tohoto světa způsobily, že všude nalézáme ošklivou a Bohem původně nezamýšlenou nerovnost, nepravidelnost ve vnitrozemí i na pobřeží. Burnet zde čerpal ze své návštěvy Alp roku 1671, kdy na něj tyto „mohutné, divé vrcholy z kamene“ mocně zapůsobily (a možná viděl zde ve výšce i časté zkameněliny schránek měkkýšů či amonitů). Současně ale představovaly jeho silné zážitky velký problém pro jeho teologické názory, a jeho teorie měla nějak vše dát do racionálně zdůvodnitelných konstrukcí.⁶

Ilustrace z Burnetovy *Telluris Theoria Sacra*.

Děsivost a nevábnost Alp byla jistě podpořena zvýšeným výskytem nebezpečných živočichů, což opět potvrzovala i věda. Ještě na počátku 18. století (!) vydal významný curyšský přírodovědec, Johann Jacob Scheuchzer spis (*Itinera per Helvetiae Alpines*, 1702-1711), obsahující i typologii a řadu pozorování alpských draků, „drakologii“ nalézáme i v řadě jiných knih.⁷ Není pak divu, že i v lidovém podání mohli být nejen hory, ale i skaliska či bažiny přímo výtvořem ďábla, jak potvrzuje i Eliade.⁸ V českém kontextu si vzpomínám např. na podobný původ skaliska-kamene vyčnívajícího z Máchova jezera.

K „přeznačení“ estetického významu hor přispělo samozřejmě celé množství faktorů, mj. změna v estetických preferencích odklánějících se od dosavadního spojování krásy s proporcionalitou, symetričností i účelností a vhodností, větší důraz na krajinu, krajinné celky i krajinomalbu oproti jednotlivým objektům přírody, atd.

Přikláním se k názoru, že k této změně estetického významu hor a velehor došlo ze značné míry díky rostoucímu obdivu k **ruinám** a zříceninám. Již renesance byla nadšena ruinami antické epochy⁹, a obdiv ke zbytkům antické „staré slávy“ byl typický vlastně pro celou barokní epochu, která dokonce umělé zříceniny i cíleně vytvářela (viz zřícenina římských lázní v Schönbrunnu). V 18. století se pak přidala i záliba v ruinách gotických, středověkých a obecně v ruinách všeho druhu (třeba i chatrčí). Tento obdiv či záliba souvisel s *meditatio mortis* i antikvářskými, starožitnickými zálibami barokní epochy, ale postupně se k němu přidaly i významy další, mj. estetický.

Vztah k ruinám byl ovšem poměrně komplikovaný, současný britský teoretik umění Malcolm Andrews¹⁰ např. rozlišuje hned pět základních reakcí na ruiny v 18. století:

- 1.) Sentimentální reakce, spojená s melancholií, ale i strachem a hrůzou, „hřbitovní“ poesií, i estetikou vznešeného.
- 2.) Starožitnická reakce, získávající potěšení z možnosti rekonstruovat ruiny v představivosti.
- 3.) Estetické ocenění, nacházející zálibení v dekorativnosti těchto zbytků. Byť se tento zájem objevuje v Británii již na počátku století, jeho význam sílí až ke konci, ve spojení s „*picturesque aesthetics*“, estetikou malebna.
- 4.) Morální reakce, odpovídající zálibě této i předchozí doby v „*memento mori*“. Ruina byla cosi jako lebka na stole vzdělance.
- 5.) Politická reakce; v Británii samozřejmě značně jiná než v našich zemích. Podle Andrewse byly zřícené hrady mocným symbolem osvobození od tyranie středověkého feudalismu, stejně tak jako byly zřícené kláštery reprezentantem triumfálního osvobození od papežské kontroly. Takto je reflektovali i doboví teoretici – Uvedal Price hovoří o jejich politickém a estetickém významu¹¹, William Gilpin referuje o Oliveru Cromwellovi jako „*géniovi malebna, který nevynechal žádnou příležitost ozdobit země, kterými projížděl, vznešenými (noble) ruinami*“.¹²

Černobílá kresba nazývaná *The Traveller* od britského umělce Cornelia Varleyho z počátku 19.století.

Tento zájem o ruiny lidských děl se pak spojil se zájmem o ruiny díla Božího, jak k tomu odkazoval již citovaný Thomas Burnet či filosof a myslitel z řad vysoké britské šlechty Lord ze Shaftesbury. A je jen zajímavé, že přestože oba asi nenazývají hory krásnými, je zde cítit i určité estetické zálibení – pro Shaftesburyho jsou hory esteticky hodnotnější než francouzský

park, přímo píše o náboženských dojmech a považuje hory za „*ruiny, tiché pozůstatky dávných časů*“.¹³ Burnet, dokonce mluví ve spojitosti s velikostí hor nejen o přirozeném pozvednutí myslí k Bohu a jeho velikosti, ale i o „*jakémisi příjemném úžasu a obdivu*“.¹⁴ Obdiv k ruinám, jejich současné či zašlé velikosti, ale i neostrosti obrysů, neuspořádanosti, narušení klasických pravidel (u antických staveb doslova) pak jde v ruku v ruce, nebo dokonce předbíhá, zalíbení v obdobné torzovitosti, neuspořádanosti, asymetrii i neklasičnosti horských velikánů i celých pohoří. To, co začne jako zájem o morální či politickou symboliku ústí v zájem estetický. Zdůrazňuji tuto cestu vědomě proto, abych ji odlišil od zdánlivě logičtějšího přechodu z významu náboženského k estetickému postoji. **Náboženský význam** jistě nehrál zcela zanedbatelnou roli, vždyť hory měly často význam spojený i s kultem, ale nejsem si jist, zda zašlá sláva pohanského uctívání hor či barokní zbožnosti, umísťující někdy poutní kostely na vyvýšená místa (ale nikoli na velehory) měla srovnatelný vliv pro nové ocenění hor estetické (navíc, Británii baroko v naší podobě ani příliš nezasáhlo). Svoji roli zde sehrál asi paradoxně i **přírodovědný výzkum**, který se v 18. století stal doslova módou a společenskou zábavou vyšších vrstev. Přestože u řady výzkumníků i filosofů vede descartovský mechanicismus k pojetí přírody jako bezduchého stroje, nalezneme zde stejně tak řadu podnětů pro estetické ocenění přírodních krás. Věda tím, že zaměřila pozornost na výzkum přírody, zaměřila i lidského ducha k obdivu nad jejich krásou. Velmi dobře je to patrné především na těch horách, které se díky výskytu zajímavých přírodovědných jevů z oblasti geografie, geologie, meteorologie, fyziky i biologie stávají cílem výzkumníků. Ti jsou nuceni pronikat do jejich nitra a posléze si zamilují i horské scenérie. (Takový byl případ i již zmiňovaného Konrada Gesnera.) Díky všeobecnému zájmu o přírodní vědy určitě hory lákaly řadu zájemců, u kterých se prolínala taková řada inspirací a je těžké rozhodnout, do jaké míry se jedná o čistě geologický či geografický výzkum a kde jde o čistou touhu po dobrodružství či estetický zážitek.

J. A. Koch: Bernské Alpy, 1815.

Dalším zdrojem zájmu o hory, především Alpy, bylo jejich pojetí jako místa **svobody**, a to v širším slova smyslu, jak bylo dobře patrné u Jeana Jacquese Rousseaua, ale i konkrétněji jako místo svobodného švýcarského národa. Takový obrázek vykreslil ve své rozsáhlé básni *Die Alpen* (1732) Albrecht von Haller. Tento text, populární ve Francii i jiných zemích, se podílel též na stoupající popularitě těchto velehor. Haller, básník i profesor matematiky v Göttingen, současně lékař Jiřího II. i botanik, geolog a ředitel solivarů získal zkušenosti z Alp během své dlouhé cesty s dalším přírodovědcem, Johannem Gesnerem. Haller vylíčil ve svém díle úctyhodného Švýcara chráněného od přepychu, hrabivosti a neřesti nížin a žijícího spokojeně a jednoduše za „hradbou“ svých hor podle zákonů přírody.¹⁵ Obdobně líčili svoji zemi jako místo svobody ve svých dílech místní švýcarští intelektuálové (Bodner, Breitinger)¹⁶, nebo umělci, píšíci třeba o Vilému Tellovi (*Kronika Helvécká*, 1734-6).¹⁷ Různé kombinace zájmů najdeme i u anglických gentlemanů. Ti se začali postupně pouštět hlouběji nejen do vlastních hor, ale i do Alp. Nejen v pánovi ze Shaftesbury vzbudí Alpy silné dojmy, návštěvu těchto velehor doporučuje svému příteli i významný politik a literát Joseph Addison.¹⁸ Ale objevuje se i opravdové estetické zalíbení, nejen ohromení a úcta. Již třeba dramatik a kritik John Dennis se v dopise z Itálie (1688) rozplývá nad Alpami: „*jal jsem se kráčet po samém okraji zkázy...pocit toho všeho budil ve mně... příjemné zděšení, děsivou radost, a přestože jsem pociťoval nekonečnou rozkoš, třásl jsem se po těle.*“¹⁹ Tady už se projevuje novověký postoj k horám – pocit krásy smíšený s hrůzou a děsem. Pro nové vnímání Alp měla však zásadní význam jejich vnímání anglickou elitou, kteří obdobně začali vnímat Švýcarsko jako zemi svobody, ale i mimořádných estetických zážitků. Přelomový význam bychom zde mohli přiřknout výpravě (tehdy) mladých anglických gentlemanů – budoucího spisovatele a politika Horace Walpolea a jednoho z nejslavnějších anglických básníků 18. století, Thomase Graye r. 1738-1739. Nicolsonová upozorňuje, že zatímco u Walpolea se objevuje především hrůza z hor, u Graye je to již (přes veškeré vědomí nebezpečí) doslova extáze, a jeho zápisky jsou plné adjektiv jako „romantický“ a „poetický“. Nicolsonová uvádí názory dalších kritiků, kteří Grayovy reflexe považují za vůbec jedny z prvních ocenění divoké scenérie či vůbec za prvního romantického milovníka přírody.²⁰ Dva roky po Grayovi s Walpolem se vydává do Alp další výstřední dvojice anglických gentlemanů - William Windham a Richard Pococke (ten se občas převlékal do orientálního kroje s turbanem), hledající prý již přímo malebnost a „krásu nahánějící hrůzu“ navštěvujíc r. 1741 ledovce u Chamonix.²¹

Charlotta Piepenhagenová: *Horské jezírko*, 80. léta 19. století. Malba Alp v Praze působící umělkyně.

Do Alp míří ale i místní – a je charakteristické, že zde nenacházíme jen dobrodruhy jako Pococka a Windhama, ale spíše vědce jako Hallera a Gesnera. A jedním z nejvýznamnějších přírodovědců, který (kromě výzkumu) silně poukázal na krásu velehor, byl Horace Bénédict de Saussure (1740-1799). Tento význačný švýcarský geolog původně odjel r. 1760 do Chamonix studovat ledovce, zde ale spatřil poprvé Mont Blanc a ten ho doslova uhranul. Psal později, že krása tohoto štítu změnila jeho smysly jako choroba: „nemohl jsem tu horu, viditelnou z tolika míst v okolí, ani vidět, aby se mě nezmocnila bolestná touha.“²² Přes řadu problémů, kdy se pokoušel na horu vylézt a provádět zde měření, mu její krása stále imponovala. Je typické, že pro krásu hor a ledovců má v této době ze zdejších obyvatel ještě málokdo smysl. U místních „domorodců“ se Saussurovi dostávalo jen nepochopení, že by něco takového jako ledovec bylo zajímavé, nebo byli obdobní zájemci nazýváni blázny.²³ Nakonec se mu Mont Blanc podařilo přece jen dobýt r. 1787. Díky jeho spisům (*Voyages dans les Alpes*, 1779-96) a známosti ve vědeckém světě se pak jeho obdivná líčení stala motivem řady dalších výstupů do Alp – ať již vědců či dobrodruhů. Je jistě hodné podotknout, že právě de Saussurovy popisy krás velehor pak používá ve své *Kritice soudnosti* (1790) i Kant²⁴, který je na vlastní oči nikdy nespatriil.

Toto uchvácení přírodními horskými krásami se poté objevuje nejenom ve vztahu k Alpám, ale i k řadě jiných menších pohoří, významných pro ten který národ – u Britů to byl Lake District a Wales či skotská Vysočina, u nás později třeba Krkonoše či České Středohoří. Alpy jsou ovšem vždy jakýmsi vzorem či vrcholem – připomeňme jen, že i název Česko-saského Švýcarska pochází od toho, že jeho krásy připomínali krásu Švýcarských Alp, jakkoli morfologicky jsou jejich pískovcová skaliska něco zcela jiného.

T. Ender: *Bezděz*, 1830.

Stále se rozvíjející turistika je ovšem inspirována i dalšími cestami vědců – obdivovatelů hor - a to i do krajů exotických. Např. náš botanik, lékař a vynálezce Tadeáš Haenke (1761-1816) pocházející právě z Česko-saského Švýcarska míří sice nejdříve do Krkonoš, ale posléze i do And. Popisy horských scenérií v exotických krajích pak provázejí i díla mnohem slavnějších přírodovědců první půle 19. století, jako byl Alexandr von Humboldt s Aimé Bonplandem či Charlese Darwina (*Cesta kolem světa*).

Hory, jako vznešené ruiny dávných dob a epoch, místo silných emocí, se často právě ve spojení s ruinami lidských sídel, nejlépe hradů, dostávají do repertoáru romantických umělců a představují jeden z nejčastějších námětů tohoto období. A samozřejmě, hory i kopce nalézají své četné obdivovatele během celého následujícího 19. století, kdy se k cestám za jejich estetickými kvalitami ještě přidává aspekt sportovní. A to jak ve své horolezecké podobě, tak v podobě rekreační turistiky, která oživila do té doby víceméně pusté vrcholky hor, kopců i na nich pomalu se rozpadajících zřícenin. Právě turistika, široce a masově se rozvíjející během celého 19. století, pak měla značný vliv na jakési znovuobjevení těchto míst v Čechách a také jejich nové využívání i dotváření či přetváření. Zatímco ještě baroko by na vrchy postavilo sakrální stavbu, nyní jsou na nich stavěny zcela profánní objekty. V případě, že zde nestojí pěkná zřícenina, jsou zde stavěny rozhledny, restaurace i ubytovny, ba dokonce taneční parkety (Milešovka), sloužící k možnosti prožívat zde estetické potěšení z pohledů do kraje. Ruiny jsou restaurovány, často ne zcela citlivým způsobem (Karlštejn), nebo doslova z ruin postaveny v opět obývatelné stavby (Kokořín) a doplňovány opět různými boudami, prodejny a restauracemi (viz zříceniny restaurace uvnitř hradu Sukoslav). Tento trend, přes úpadek turistiky zapříčiněný světovými válkami, přes problematickou péči o památky za socialismu i po jeho pádu, pokračuje dodnes a silně ovlivňuje naši krajinu i náš vztah k ní.

Poznámky:

1. Nicolson, M. H.: *Mountain Gloom, Mountain Glory. The Development of the Aesthetics of the Infinite*. New York 1959, s. 17-18.

2. Ruskin, J.: *Modern Painters*, díl. III., New York 1956, kapt. XI, s. 149-150.
3. Ruskin, J. The Mountain Gloom, v: *Modern Painters*, díl. IV., Elibront 2005, část. IV., kapt. XIX, s. 336-364.
4. Petrarca, F.: Dopis Dionysiovi di Borgo San Sepolcro – výstup na Mons Ventosus, v: *Listy malým i velkým tohoto světa*. Praha 1974, s. 19–29, Gesner v: Woźniakowski J.: *Góry niewzruszone. O różnych wyobrazeniach przyrody w dziejach nowożytnej kultury europejskiej*. Warszawa 1974, s. 137-8. Woźniakowského práce vyšla i v němčině a angličtině.
5. Englund, P.: *Nepokojná léta. Historie třicetileté války*. Praha 2000, s. 487, nebo tentýž autor, především o vnímání a postoji k lesu v 17. století: *Nepřemožitelný. Historie první severní války*. Praha 2003, s. 60-65.
6. Nicolson, M. H.: *Mountain Gloom, Mountain Glory. The Development of the Aesthetics of the Infinite*. New York 1959, zejm. s. 184-224.
7. viz Woźniakowski J.: *Góry niewzruszone. O różnych wyobrazeniach przyrody w dziejach nowożytnej kultury europejskiej*. Warszawa 1974, s. 228; z dalších např. kapt. o dracích De draconibus v *Historia Naturalis Helvetiae Curiosa* J. J. Wagnera (1680) či *L'état et les délices de la Suisse* Johanna Georga Altmanna (1730) aj., tamtéž, s. 228.
8. Eliade, M.: *Od Zalmoxida k Čingischánovi*. Praha 1997, s. 72-89
9. Eco, U.: *Dějiny krásy*. Praha 2005, s. 285.
10. Andrews, M.: *The Search for the Picturesque. Landscape Aesthetics and Tourism in Britain, 1760-1800*. Stanford 1989, s. 45-46.
11. Tamtéž, s. 46.
12. Tamtéž, s. 46.
13. Shaftesbury, lord of, Cooper, A. A.: The moralists, a philosophical rhapsody, being a recital of certain conversations on natural and moral subjects, v: *Characteristics of Men, Manners, Opinions, Times*. (Ed. L. E. Klein) Cambridge 2001, s. 316.
14. Eco, U.: *Dějiny krásy*. Praha 2005, s. 284.
15. Schama, S.: *Krajina a paměť*. Praha 2007, s. 520-521.
16. Woźniakowski J.: *Góry niewzruszone. O różnych wyobrazeniach przyrody w dziejach nowożytnej kultury europejskiej*. Warszawa 1974, s. 242, 243.
17. Tamtéž, s. 254.
18. Addison, J.: *The Letters* (Ed. W. Graham). Oxford 1941, s. 46.
19. Schama, S.: *Krajina a paměť*. Praha 2007, s. 487.
20. Nicolson, M. H.: *Mountain Gloom, Mountain Glory. The Development of the Aesthetics of the Infinite*. New York 1959, s. 19.
21. Willis, T., Hindley, G., Proujan, C.: *Kde končí země*. Praha 1980, s. 175.
22. Tamtéž, s. 181-182.
23. Kant, I.: *Kritika soudnosti*. Praha 1975, s. 95.
24. Tamtéž, s. 95-96.

Tento text jedním z výstupů projektu GAČR č. 408/09/0447.